

Предраг Милосављевић¹
Универзитет у Београду, Учитељски факултет

Методичка теорија и пракса, број 1/2021
УДК: 930.85(=163.41)
стр. 155–161

ИЗВОДИ ИЗ КУЛТУРНЕ ИСТОРИЈЕ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА (СРБА)²

Попут осталих европских друштава и српски народ је током средњег века развијао сопствени поглед на свет, с једне стране утемељен на очувању обичајних приступа (заснованих на дугој традицији проистеклој из вишевековних искустава и предања, усмене и писане традиције), а с друге, у додиру и прожимању са осталим народима и њиховим културним достигнућима, посебно када је реч о оним која су происходила из централизованих и мултикултурних држава попут римског и ромејског царства [...].

Црноризац Храбар (X век), монах који је живео и стварао на простору Македоније (средшта словенске писмености) и уједно, који је припадао другој генерацији ученика Ђирила и Методија, у свом спису „Слово о писменима“ (*О писменѣхъ*) изнео је следеће виђење о Словенима: „Пређи Словени не имађаху књига, него по цртама и резама читаху и гатаху, будући погани [нехришћани]. Крстивши се, римским и грчким писменима мучаху се писати словенску реч без правила“ (Новаковић, 1954: 371).

Поменуто сведочанство указује на два важна историјска и стваралачка аспекта: 1) на постојање одређеног геометријског система ликовног саопштавања међу Словенима,³ и 2) на проблем који су Словени имали у покушају да свој појмовни систем искажу или ускладе са латинским и грчким језиком, њиховим граматичким правилима и писмом. Као што је то случај у савременом свету, тако је и током средњег века усклађивање и синтеза знања представљала изазов обухваћен различитим тешкоћама (културним, техничким...), посебно када је реч о тежњи да се очувају сопствене традиције и уједно да се осигура што већи степен независног де-

1 predrag.milosavljevic@uf.bg.ac.rs

2 Изводи из књиге у припреми. Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору 451-03-1/2022-14/4 који је склопљен са Учитељским факултетом Универзитета у Београду.

3 У погледу еволуције писма и даље је остало отворено питање структуре и значења словенских „црта и реза“.

ловања. Процес складног уподобљавања старобалканских и касније, словенских традиција, са римским (romeјским) и хришћанским погледом на свет, трајао је вековима [...]

Када говоримо о историји уподобљавања различитих језика и писама, често се занемарује чињеница која говори о посебним околностима у којима се такви процеси дешавају и посебним стадијумима културне еволуције и технолошког развоја који такве процесе омогућавају или условљавају. У погледу историје словенског чиниоца на Балкану, спектар различитих културних прожимања у значајној мери се сагледава кроз писана сведочанстава настала пре него што је Црноризац Храбар констатовао поменути податак о томе на који начин су балкански Словени међусобно комуницирали помоћу средстава визуелног споразумевања, чији су систем Ромеји означили појмом „чрта и реза“ [...]

Ромејски подаци исказани током X века откривају детаље о положају, култури и комуникацији балканских Словена, али, токође, указују и на њихове поједине стваралачке приступе. Наиме, у делу „Историје“, софисте Теофилакта Симокате (VII век), префекта и секретара византијског цара Ираклија (610-641. год.), налази се податак о тројници Словена и њиховом дуготрајном путовању из крајњих области западне Европе (са „граница западног океана“) до Балкана:

Сутрадан цареви штитоноше ухватише три човека, родом Словена, који на себи нису имали ништа од (гвозденог) оружја нити ратних справа. Пртљаг су им биле тамбуре, и ништа друго сем тога ниси са собом носили. Онда их цар стане испитивати из ког су народа, и где су им боравишта, и који је узрок њиховом бављењу око ромејских места. А они рекоше да су по народности Словени, и да су настањени на границама западног океана; да је хаган чак тамо послао изасланике да скупљају војну силу и часте племенске поглаваре великим поклонима. А ови, примивши дарове, одбише му савезништво, уверавајући га да им је убиствена даљина пута. Њих пак саме (три заробљеника) послали су да хагану донесу то извињење. Превалили су тај пут за петнаест месеци. А хаган, оглушивши се о закон о посланицима, одлучи да им забрани повратак. Они, чувши да је ромејски народ по богатству и човекољубљу такорећи најславнији, улуче прилику те побегну у Тракију (Острогорски, 1955: 100-101).

Наведени извод из списа Теофилакта Симокате између осталог је значајан по томе што сведочи о аспектима живота Словена, тј. њиховој распрострањености и савезништву које су остварили са племенима настањеним на западним обалама Европе („на границама западног океана“). Наиме, комуникација са удаљеним западноевропским племенима усмерава пажњу на неминовно поседовање знања из области географије, односно искуства у погледу путних комуникација. Остварити путовање од Балкана до Атлантика у раздобљу VII века значило је проћи кроз низ подручја која су у претходним раздобљима била под луком управом и снажним утицајима римског царства (војним, политичким, културним). Слично балканским областима (Далмација, Македонија, Тракија, Мезија), тако су и области на путу од Балкана до Атлантика спадале у подручја (административне области, провинције) које су својевремено биле под снажним утицајем Рима (Панонија, Норик, Германија, Аквитанија, Галија...). Све оне су представљале простор на коме су током више векова остваривани међусобни утицаји Римљана,

---

Словена и другог европског становништва, које је након пропасти римског царства (V век) на римским темељима уздигло своје државне или управне целине (феудалног типа) [...]

Када је реч о појединостима културног развоја, Симоката нам указује на чињеницу да су Словени користили сложеније музичке инструменте („тамбуре“), што нас уједно усмерава на закључак у вези са искуством које су имали када је реч о њиховој израда, али, такође, и постојањем мелодичког система у односу на који су музички инструменти били прилагођавани у складу са обичајном применом и културном традицијом. Такође, значајно место у Симокатином спису заузима и податак да су Словени тога времена своје друштвено уређење заснивали на одређеним законским нормама („закон о посланицима“) [...]

У тежњи да се начини јаснији увид о положају Словена (Срба) на Балкану⁴, корисно је да се подсетимо и на друга ромејска (византијска) писана сведочанства, међу којима и она из VII века која додатно осветљавају слику о степену словенског познавања различитих техничко-технолошких достигнућа (која су римљанима била позната још с почетка новог миленијума). Наиме, у збирци познатој као „Чуда Светог Димитрија“ (*Miracula S. Demetrii II* – спису непознатог ромејског аутора), која представља наставак тринаест хомилија о „чудесним подвизима Великогученика“ (*Miracula I* – збирке коју је саставио архиепископ Јован), налази се и опис у вези са словенском опсадом Солуна (у јесен 677. године). На занимљив начин, непознати ромејски писац је овековечио такмичење словенских мајстора у области конструисања војних направа (*Mir. II, 4*):

Док су наиме, поменути Словени злотворно измишљали и градили на своју пропаст средства за одбрану, као и справе за напад на град [Солун], и док се један сетио да пронађе ову а други ону справу, један нови начин ковања мачева а други стрела, наста право такмичење у самоистицању пред народним вођама, пошто је сваки појединац желео да се покаже угледнијим и ревноснијим од другог (Острогорски, 1955: 207).

У поменутом тексту, писац је скренуо пажњу на једног од „словенских мајстора“ који се посебно истакао предлогом свог техничког решења и на тај начин изазвао дивљење код словенских вођа које су предводиле напад на Солун, о чему говоре следеће речи:

Међу њима беше један из истог народа Словена, искусан у животу, на послу и у проналажењу. Пошто је због свог богатог искуства био способан за намештање [конструисање] или изграђивање ратних справа, он замоли самог кнеза да му се да пуна слобода, као и радна снага, како би од расположиве дрвене грађе нешто склопио и подигао једну јаку кулу са точковима и ваљцима (Острогорски, 1955: 207).

Наиме, поменути мајстор је обећао да ће изградити дрвену кулу која ће бити обложена сировим кожама – на чијем ће врху бити постављени бацачи и изграђено круниште за пешадију, док ће на бочним странама бити причвршћени вештачки мачеви (у виду заштитног дистанцера). Талентовани словенски мајстор је замислио да његово решење опсадног торања буде покретног типа („са точковима и ваљцима“), конструисано тако да у њега могу да се сместе и

---

4 Наиме, о томе да су Срби током VII века били насељени на простору око Солуна, говорио је у X веку, у спису „De administrando imperio“, Константин VII Порфирогенит (Острогорски, 1959, стр. 46-49).

из њега делују стрелци и праћари. „Просто речено“, како је констатовано, поменути мајстор је обећао да ће саградити „такву справу да ће се помоћу ње сасвим сигурно моћи освојити град“ (Острогорски, 1955, стр. 207).

Поменуто сведочанство је важно из разлога што указује на својеврсну „техничку писменост“, али и на чињеницу да су балкански Словени имали посебан однос према иновентивном приступу, тј. да су располагали са неопходним знањем и искуством у погледу разраде конструктивних система из области војне технике и грађевинарства. У том погледу, такође је значајан и податак у вези са описом организационог приступа Словена у процесу реализације сложене техничке замисли која је подразумевала примену различитих врста заната (металургију, оружарство, дрводељство...), и то у отежаним околностима непосредног ратног дејства, о чему сведоче следеће речи непознатог ромејског аутора:

Пошто су поменути вођи Словена били запрепашћени планом чудне направе о којој сам говорио, и налазећи се у неверици пред тим речима, затраже да нацрта на земљи изглед склопа поменуте справе. Не оклевајући у томе онај мајстор, који је ту направу измислио на земљи показа скицу дела. Како рекох, примамљени страховитишћу будуће направе, радо прибаве силу момака, једне који су секли дрвену грађу за основу, друге јаке и веште у тесарским пословима, неке опет као коваче добро осмишљених железних оруђа, друге као наоружане војнике или као градитеље стрела. И беше силна гомила радника на поменутој справи (Острогорски, 1955: 207-208).

Поменута сведочанства изнета у *Miracula S. Demetrii II*, спису начињеном око 685. год. (у време владавине цара Константина IV, 668—685. год.), на својеврстан начин указују да су (у одређеној мери) словенски учењаци и мајстори били упознати са појединим античким достигнућима. Наиме, непосредан сусрет са античким наслеђем Словени су могли да остваре у оквиру великих средишта које су током прва три века нове ере Римљани изградили широм Балканског полуострва, од којих су нека одржавала жива активност и у раздобљу VI и VII века – од Сирмијума, Сингидунума и Виминацијума (на северу), преко Феликс Ромулијане, Медијане и Наисуса (у централним областима), до Стобија и Солуна (на југу).

Изглед механичке направе о којој сведочи непознати ромејски аутор у вези са замислима „словенског мајстора” у основи је истоветан описима ратних направа које је у својој збирци „Десет књига о архитектури“ (*De architectura, libri decem*, I век старе ере) изложио римски архитекта, инжењер и теоретичар Марко Витрувије Полио (између 80. и 15. године старе ере). Витрувије је у поменутом делу између осталог описао читав низ старогрчких и римских војних техничко-технолошких решења, међу којима се налазе *капџаулић*, *корњача*, *ојсадни шорањ* и слично. Поменути Витрувијев спис био је проучаван током позне римске епохе, а инжењери-ма римске империје и касније, Ромеје (Византије), он је засигурно представљало својеврсни уџбеник или приручник у области грађевинарства и израде различитих техничких направа (Vitruvius, 1990, стр. 207-220).⁵ Међу примерима примене одређених система које је изложио

---

5 Више детаља у вези са истоветним описима старогрчких и римских војних направа видети у десетој књизи (X,9—16) Витрувијеве збирке о архитектури (Vitruvius M. P., 1990, стр 207–220).

Витрувије, налазе се и системи који су били коришћени од стране Исидора из Милета и Антемија из Трала, двојце архитеката које су учествовале у изградње цркве Аја Софија у Константинопољу (VI век). Предлог опсадне направе (механизма) који је у време припреме напада на Солун изложио „словенски мајстор“ представља својеврсни вид комбинације војних направа које је Витрувије описао у својој збирци о архитектури [...]

Попут осталог европског становништва које је у културном и стваралачком погледу у различитој мери било изложено християнизацији, тако су у раздобљу од VII до IX века и Срби као народ прошли кроз више истих или сличних процеса. У том погледу, један од најзначајнијих системских приступа християнизације Словена (Срба) на Балкану јесте и онај који се збио током друге половине IX века, када су солунска браћа Ђирило и Методије, а након тога и њихови ученици (Наум, Климент...), успели да конституишу два писма – *илаїољичко* и *ћирилично иисмо* (азбуку), прилагођена изради богослужбених књига на словенском језику. Употреба нових писама брзо се прорашира све до Великоморавске кнежевине (словенске државе на простору средње Европе), а посебно међу словенским становништвом на Балкану (Србима, Хрватима, Бугарима), временом и међу Русима (на истоку) [...]

Када је реч о новим писмима, прилагођеним изради словенских богослужбених књига, потребно је указати на висок степен остварене синтезе, о чему на посебан начин сведочи структура ћириличне азбуке, коју је у изворном облику сачињавало 38 словних знакова – од којих 24 грчких, а преосталих 14 словенских (Новаковић, 1954, стр. 372-373). Када је реч о каснијој српскословенској азбучној редакцији, посебна пажња је била усмерена на склад и азбучни положај њених елемената и, што је посебно важно, на однос грчких и словенских словних знакова. О нарушавању структуре и покушају њеног поновног враћања у склад на инсиситирање деспота Стефана Лазаревића (1377-1427. год.), Константин (Костенечки) Филозоф је говорио у оквиру ортографско-граматичког трактата „Сказаније о писменех“ (*Повесїи о словима*), начињеног након 1423. године. У поменутом спису Костенечки је између осталог констатовао деспотову тежњу да писмо и свете књиге доведе у склад, о чему се изразио следећим речима (*Повесїи о словима*, 2., 6^а): „Овоме је сличан и стални владарски труд [деспота Стефана] који се улаже у наше писање, о људи! А како у склад све да дође, касније ћемо рећи“ (Константин Филозоф, 1989, стр. 50). У складу са тим је и следећи исказ истог аутора (*Повесїи о словима*, 2., 7^а): „И овде ће – ако буде воља божја да се свете књиге из многих застрањења доведу у склад – то бити дело владара [деспота Стефана], уз божју милост“ (Константин Филозоф, 1989, стр. 51) [...]

Историја српског народа на Балкану огледа се кроз висок степен синтезе хришћанског учења, античке мудрости и народне традиције, међу којима засигурно једно од најважнијих места заузима и учења о *начелу склада* (Милосављевић, 2020; Милосављевић, 2021). Међу сведочанствима која говоре о сагледавању света са становишта склада налази се и размишљање које је с краја XII века у „Хиландарском типиксу“ (Слово 4) исказао Свети Сава: „као што рече и Василије Велики: ‘Лако је души која се излива у смех отпасти од свог хармоничнога састава, и оставити бригу за добро и још лакше упасти у прљав говор’“ (Свети Сава, 1986, стр. 41). У том погледу, нетреба изоставити ни промишљање о правди, добру и врлини, исказаним кроз

потребу за повратак *хармоничном реду* (поретку), које је 1368. год. у повељи о измирењу са Цариградском патријаршијом изрекао деспот Јован Угљеша Мрњавчевић:

Ниједна ствар, очевидно, није блаженија од Правде, и због тога сви они, који се одлучују за оно што је боље, дају њој првенство. Јер она, као некаква сила натприродна и ујединитељка свега, која је од првобитног и основног Добра полази ка стварноме, уједињује све и на небу и на земљи. Али, пошто погоршавање и кварење и рушење у исто време представља и нестанак Правде и једнакости и слоге, то онда, такође музички и хармонички ред и осталих врлина доводи се у склад сразмерно Правди (Соловјев & Мошин, 1936, стр. 261).

Такође, међу значајна сведочанства о важности примене начела склада у средњовековној српској култури (посебно са становишта историје образовања), налази се и савет исказан током прве половине XV века, који је у уводном делу „Сказанија о писменех“ Константин Филозоф предочио свима који желе да се баве писањем и учењем: „Ово пази ти, који желиш писати или учити: ако пре овога свега природни склад не схватиш, узалуд ће ти бити свеколики труд“ (Константин Филозоф, 1989, стр. 43) [...]

И данас, након толико векова, синтеза и склад представљају оне сазнајне и делатне основе на које је потребно непрестано указивати и усмеравати када је реч о сагледавању културних токова и предикцији даљег научног и технолошког развоја, а посебно када је у питању планирање мултидисциплинарног образовања васпитача и учитеља (који се налазе на првом степену системског увођења деце у свет знања и стваралаштва). Јер, остваривање ширег обухвата и увида у прожимајуће аспекате културних и научно-технолошких достигнућа неминовно усмерава ка успостављању *јединственој систему методолошко-методичке апаратури и праксе*, односно потребе за унапређењем целовитијег приступ знању и образовању. Реализација таквог система представља неминовност у погледу савременог образовања младих, као и остваривања њиховог усклађенијег и усмеренијег односа према потребама живота и очувања личног идентитета и националног интегритета у надлазећој ери вискофистуицираних интелигентних система и окружења заснованог на био-технолошкој синтези [...]

Литература

1. Новаковић, Б. (уред.). (1954). *Из наше књижевности феудалној доба*. Сарајево: Свјетлост.
2. Острогорски, Г. (уред.). (1955). *Византијски извори за историју народа Југославије. Том I*. Београд: Српска академија наука / Научна књига.
3. Острогорски, Г. (уред.). (1959). *Византијски извори за историју народа Југославије. Том II*. Београд: Српска академија наука / Научно дело.
4. Vitruvius, M. P. (1990). *Deset knjiga o arhitekturi*. (M. Lopac, prev.). Sarajevo: Svjetlost.
5. Константин Филозоф (1989). *Повести о словима (Сказаније о писменех): изводи / Животије десиоша Стефана Лазаревића*. (Г. Јовановић, прир.) Београд: Просвета / Српска књижевна задруга.

-
6. Милосављевић, П. (2020). Склад и сагласје у српској култури и науци: поводом осам векова од Законоправила Светога Саве (I део). *Phlogiston: часопис за историју и филозофију науке и технологије*, 28, 27-64.
  7. Милосављевић, П. (2021). Склад и сагласје у српској култури и науци: поводом осам векова од Законоправила Светога Саве (II део). *Phlogiston: часопис за историју и филозофију науке и технологије*, 29, 63-102.
  8. Свети Сава (1986). *Сабрани списи*. (Д. Богдановић, прир.). Београд: Просвета / Српска књижевна задруга.
  9. Соловјев, А., & Мошин В. (уред.). (1936). *Грчке јовеље српских владара: Издање Шексцова, превод и коментар*. Београд: Српска краљевска академија / Задужбина д-ра Николе Крстића.